

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуку механізмів підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів та їх видаткової автономності, удосконалення системи бюджетного вирівнювання.

Список використаних джерел

1. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.
2. Кравченко, В.І. Місцеві фінанси України: навчальний посібник / В.І. Кравченко. – К.: Знання, 1999.
3. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): навчальний посібник [2-ге вид., доп. і перероб.] / В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2001. – 240 с.
4. Павлюк К.В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: монографія / К.В. Павлюк. – К.: НДФІ, 2006. – 584 с.
5. Економічна енциклопедія: у трьох томах / [Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 2000. – 864 с.
6. Грицюк Т.В. Бюджетное регулирование, макроэкономическая стабильность и экономический рост / Т.В. Грицюк // Финансы и кредит. – 2003. – №13 (127). – С. 14–26.

7. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання: навч. посіб. / І.Я. Чугунов. – К.: НДФІ, 2005. – 259 с.

8. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6 т. – Т. 5: Реформування міжбюджетних відносин і зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, В.Г. Бодров та ін. – К.: НДФІ, 2004. – 400 с.

9. Антологія бюджетного механізму / За ред. С.І. Юрія. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 250 с.

10. Суглобов А.Е. Межбюджетные отношения в Российской Федерации: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Государственное и муниципальное управление» / А.Е. Суглобов, Ю.И. Черкасова, В.А. Петренко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 263 с.

11. Павлюк К.В. Роль бюджету у регулюванні соціально-економічних процесів у трансформаційний період в Україні / К.В. Павлюк // Наукові праці НДФІ. – 2007. – №1 (38). – С. 14–29.

12. Fiscal Federalism in Theory and Practice, IMF, 1997.

13. Кириленко О.П. Місцеві фінанси: підручник / О.П. Кириленко, О.Р. Квасовський, А.В. Лучка, Б.С. Малиняк, В.В. Костецький, О.І. Тулай; за заг. ред. О.П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.

О.І. ІЛ'ЯШ,
к.е.н., доцент, Львівська комерційна академія

Демографічні загрози відтворення населення та їхній вплив на систему безпеки трудового потенціалу України

Досліджено демографічні зміни в Україні, які відбулися у 2000–2010 роках і спричинили негативний вплив на систему соціальної безпеки держави. Виявлено розбіжності у рівнях депопуляції населення та головні небезпеки відтворення населення. Проведено оцінку тенденцій зміни індикаторів безпеки відтворення населення в регіональному розрізі на основі комбінаційного групування регіонів України.

Ключові слова: безпека трудового потенціалу, соціальна безпека, відтворення населення, депопуляція населення, демографічні загрози.

Исследованы демографические изменения в Украине в 2000–2010 годах, которые являются неблагоприятными с точки зрения социальной безопасности государства. Выявлены различия в уровнях депопуляции населения и главные опасности воспроизводства населения. Проведена оценка тенденций изменения индикаторов безопасности воспроизводства населения в региональном разрезе на основе комбинационного группирования регионов Украины.

Ключевые слова: безопасность трудового потенциала, социальная защита, воспроизводство населения, депопуляция населения, демографические угрозы.

Investigated demographic changes in Ukraine, which took place in 2000–2010, respectively, which are unfavorable in terms of social security. Revealed differences in levels of depopulation and the main danger of population. The estimation of trends of indicators of population security in regions on the basis of grouping regions of Ukraine.

Keywords: security of employment potential, social security, population reproduction, depopulation, demographic threats.

Постановка проблеми. Формування цілісної системи безпеки, здатної адекватно відповідати зміцненню національної безпеки України, виступає головною необхідністю збереження відтворювальних функцій людського потенціалу в умовах сучасного суспільного розвитку. Проблематика безпеки людських ресурсів останнім часом почала займати важливе місце в системі соціально-економічного знання і отримала достатньо широке висвітлення в спеціальній науковій літературі. Разом із тим в існуючих наукових розробках виділяються ті чи інші аспекти формування безпеки людського розвитку через інструменти соціальної політики держави, висвітлюються соціально-політичні, економічні, демо-

графічні, культурні, духовно-етичні і інші аспекти безпеки, однак безумовним фактом залишається відсутність комплексного відображення безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, як складової соціальної безпеки держави, з врахуванням впливу викликів і загроз, здатних destabilізувати розвиток соціально-економічної системи [1, с. 5–12; 2, с. 45–49; 3, с. 323–328].

У той же час практика регіонального управління потребує науково обґрунтованих прикладних досліджень з якісної оцінки безпеки трудового потенціалу з врахуванням проблем вивчення людських ресурсів в аспекті територіальної мінливості їх потенціалів та впливу на рівень соціальної безпеки держави. З іншого боку, наша держава володіє значними людськими ресурсами, і відповідно значним їх потенціалом, що зумовлює конкретну територіальну спрямованість наукових пошуків у сфері соціальної безпеки, визначення рівня соціальної напруженості та рівня відтворення трудового потенціалу.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Слід зазначити, що вітчизняні вчені у своїх дослідженнях зазначають, що безпека людських ресурсів повинна базуватися на виявленні кількісно-якісних ознак безпеки соціуму. Відтак, оцінка відтворення населення та розвитку трудового потенціалу передбачає врахування граничної кількості та якості запасів праці в конкретних умовах геопросторово-часових координат, якими володіє людина, група людей, суспільство. Таким чином, відомі вітчизняні вчені О. Амоша, С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, О. Власюк, С. Вовканич, В. Геець, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Б. Данилишин, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Ю. Краснов, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Лич, В. Мікловда, С. Мочерний, В. Новіков, В. Онікієнко, М. Пітюлич, С. Пирожков, В. Приймак, М. Семікіна, Л. Семів, А. Чухно, Л. Шевчук та інші підкреслюють кількісно-обчислювальну характеристику відтворення трудового потенціалу [4, с. 26]; наближення дослідження до виявлення чинників відтворення населення за групами: географічних, природо-ресурсних; культурно-історичних та політичних; демографічних, міграційних; економічних; соціальних, соціального ризику; рівня експлуатації праці, умов та безпеки праці; організаційно-технічних, науково-технологічних, інформаційних; ментального; економічного, стану охорони здоров'я; конкурентних; глобалізації [5, с. 26–34] та визначення внутрішніх факторів впливу на відтворення трудового потенціалу, серед яких – механізми управління трудовим потенціалом підприємства, інвестиційний, інноваційний, економічний та соціальний фактори. При цьому внутрішні фактори, доповнюючи зовнішні, у сукупності складають єдиний системний комплекс, який зокрема може спричинити синергетичний ефект, якщо запроваджувати відповідні комплексні заходи синхронно, швидко і радикально, забезпечуючи їх належним фінансуванням [6, с. 48]. Але, крім того, важливо акцентувати увагу на тому, що в наявних дослідженнях факторів формування і розвитку трудового

потенціалу дуже мало уваги приділено факторам впливу на безпеку трудового потенціалу та відтворення населення [7, с. 103–104].

Таким чином, привертає увагу деяка zdeформованість, хаотичність, відсутність спільних методологічних підходів щодо виявлення переліку небезпек формування та розвитку трудового потенціалу за відповідними індикаторами, а також характеристики такого впливу на рівень безпеки відтворення населення та трудового потенціалу. Як наслідок, очевидно, що настав час говорити про формулювання цілісної концепції соціальної безпеки держави, основною із складових якої виступає безпека трудового потенціалу.

Метою статті є дослідження демографічних загроз відтворення населення, які чинять домінуючий вплив на безпеку трудового потенціалу в умовах динамічного розвитку соціально-економічної системи України.

Виклад основного матеріалу. Динаміка соціально-економічних чинників і умов відтворення населення та формування трудового потенціалу в розрізі регіонів України нарівні з демографічною динамікою за роки незалежності передали винятковий по амплітуді і рівню змін інформаційний масив даних, який не має аналогів у світовій практиці. Перевірка на його основі вищевикладених теоретичних положень в галузі теорії та методології соціально-економічних вимірювань безпеки трудового потенціалу для пояснення зв'язків між соціально-економічними і демографічними показниками отримала переконливе підтвердження необхідності розробки на їх основі індикаторів безпеки відтворення населення та трудового потенціалу.

Не заперечуючи усього цінного, що містять авторські пропозиції, для дослідження нами обрано окремі індикатори безпеки відтворення населення: умовний коефіцієнт депопуляції населення, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт смертності, сумарний коефіцієнт народжуваності та коефіцієнт смертності немовлят.

Слід зауважити, що основним індикатором безпеки трудового потенціалу виступає чисельність населення, його структура і режим відтворення, включаючи розміщення населення в геополітичному просторі. Відтак, життєздатність системи соціальної безпеки якої тісно пов'язана зі стійким демографічним розвитком, що гарантує суспільству відтворення людських поколінь. Варто зазначити, що депопуляція як соціально-демографічний процес характеризується перш за все таким рівнем скорочення народжуваності, який не компенсує наявний рівень смертності. Рівень народжуваності, що забезпечує заміщення поколінь, зберігався в Україні аж до 1992 року. В міру вичерпання потенціалу демографічного зростання природний приріст почав знижуватися, а з 1992 року зростання припинилося і змінилося спадом, коефіцієнт смертності став стійко перевищувати коефіцієнт народжуваності. Відтак, з 1992 року в Україні вперше за всю тисячолітню історію почалася фаза так званої латентної (прихованої) депопуляції, тобто процесу, за соціаль-

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

ним змістом зворотному розвитку (під яким завжди розуміється не будь-яка соціальна абстракція, а конкретне уявлення про прогресивну спрямованість природного руху населення в напрямі зростання). Згідно з даними демографічному звіту ООН (World Population Prospects–2010) в зоні латентної депопуляції проживає 42% всього людства [8].

Сьогодні демографічна сфера формує головні обмеження щодо відтворення людського ресурсу, а відтак впливає на рівень безпеки трудового потенціалу. Тривала депопуляція населення за рахунок природного зменшення з суттєвим переважанням смертності над народжуваністю призвела до катастрофічних демографічних втрат. За останні десять років чисельність населення за рахунок депопуляції зменшилася на 3,6 млн. осіб і на 1 січня 2011 року становила 45,8 млн. осіб. За найбільш ймовірного варіанту останнього прогнозу Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та за експертними оцінками при подальшому розвитку депопуляційних процесів населення майбутні втрати у зв'язку з вичерпанням потенціалу демографічного відтворення можуть до 2040–2050 років знаходитися в межах 10–12 млн. осіб [9].

Очевидно, що демографічні зміни в Україні, які відбулися у 2000–2010 роках, є несприятливими з точки зору соціальної безпеки держави, разом із тим характеризуються позитивними тенденціями зниження смертності, зростанням показника народжуваності та, відповідно, невисокими темпами зниження рівня депопуляції населення (рис. 1) [10, с. 107–110].

Дані рис. 1 свідчать про позитивні тенденції зниження коефіцієнта депопуляції населення в Україні. Так, у 2000–2010 роках рівень депопуляції населення у 2010 році у порівнянні з 2000 роком знизився на 29,03% і ста-

новив 1,4 п. Разом із тим спостерігається незначне зменшення коефіцієнта смертності – на 1,3% та підвищення коефіцієнта народжуваності населення – на 38,4% у за досліджуваний період, а також збільшенням коефіцієнта депопуляції у 2010 році у порівнянні з 2009 роком – на 2,8%, що обумовлено зниженням народжуваності на 1,9%. Ймовірно, що тенденція зростання загального коефіцієнта народжуваності збережеться в найближчі кілька років, оскільки це підвищення пов'язане зі збільшенням чисельності жінок репродуктивного віку (дітородного віку досягли чисельні покоління народжених у середині 90-х років).

Разом із тим аналіз безпеки відтворення населення демонструє регіональну нерівність показника депопуляції населення (рис. 2).

Так, Львівська область відноситься до територій із найнижчим рівнем депопуляції населення, як і Автономна Республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька області та м. Київ (коефіцієнт депопуляції населення становив відповідно 1,14; 1,23; 0,97; 0,82; 1,07; 0,88; 1,07; 0,89). Зазначимо, що середнє відхилення коефіцієнта депопуляції населення від показника по Україні у 2010 році (1,4 п.) становило 28%.

До регіонів з вищим рівнем смертності населення, а відтак і вищим рівнем депопуляції населення, слід віднести Вінницьку, Житомирську, Київську, Миколаївську, Одеську, Тернопільську, Харківську, Херсонську, Хмельницьку області та м. Севастополь, рівень депопуляції населення в яких коливався від 1,33 до 1,52 пункта, що нижче показника по Україні в середньому на 8,5%.

Разом із тим, як бачимо, значна частина регіонів України є депресивною, демографічний стан в яких постійно погіршується. Так, найнижчим рівнем народжуваності та високим

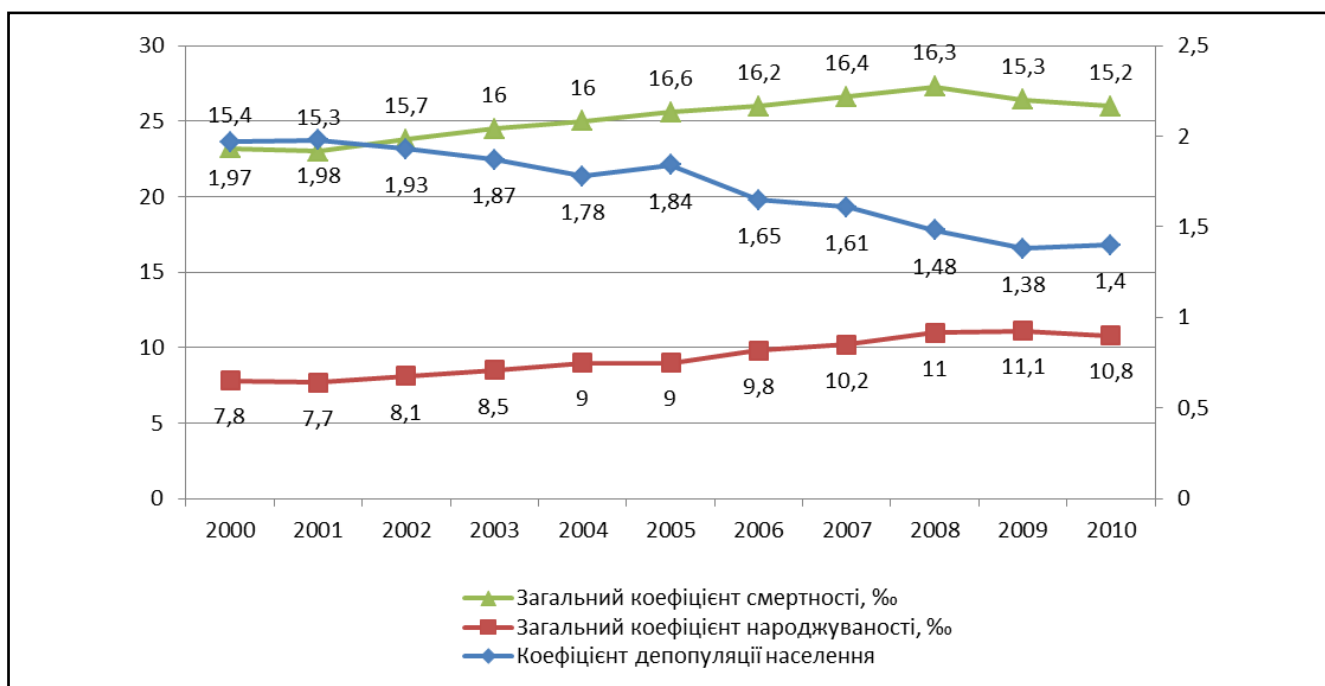

Рисунок 1. Динаміка рівня депопуляції населення України у 2000–2010 роках

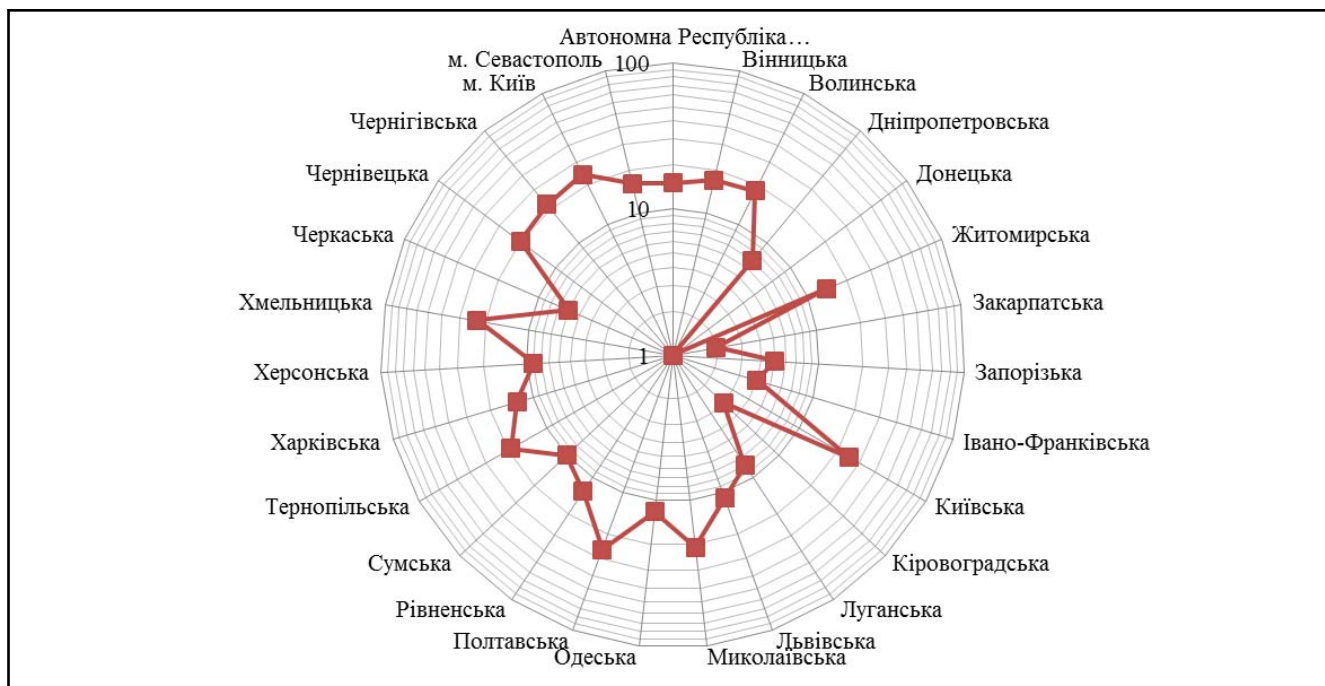

Рисунок 2. Ранжування регіонів України за рівнем депопуляції населення (2010)

рівнем смертності характеризуються такі регіони України, як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Черкаська, та Чернігівська області (рівень депопуляції населення у зазначених регіонах становив від 1,53 у Дніпропетровській області до 2,14 у Чернігівській та був вищим від загальноукраїнського показника на 9,3% та у 1,5 р.).

Слід наголосити, що депопуляція виступає глобальною проблемою національної безпеки держави, яка супроводжується небезпекою вимирання нації внаслідок зниження сумарного коефіцієнта народжуваності населення (СКН) [11] та збільшення кількості малодітних сімей, що свідчить про загрозу простого відтворення населення.

Сьогодні все більшу увагу науковців в економічно розвинутих країнах привертає міні-сім'я, адже саме малодітність поряд із високим рівнем смертності виступає причиною латентної депопуляції. Окрім того, загальноновизнано: щоб населення не зменшувалося і зберігало досягнутий рівень чисельності, треба 2,7–3 дітей на ефективний шлюб, або 2,2 дітей у середньому на одну жінку за все життя. У західних країнах останні 200–250 років народжуваність повільно і неухильно знижувалася, і в даний час кількість народжених дітей однією жінкою становить менше 2,0 у країнах ЄС–1,4, а в деяких країнах ще менше – в Німеччині 1,3 (там уже 30 років депопуляція), в Іспанії – 1,15, в Італії, Чехії, Болгарії – 1,19) [12]. Наприклад, у країнах Скандинавії сумарний коефіцієнт народжуваності становить 1,8–1,9, тобто в середньому 1,8–1,9 дитини народжує одна жінка в дітородному віці від 15 до 49 років; Африка є другим за рівнем однорідності регіоном – у 39 із 55 африканських країн спостерігається висока народжуваність (у середньому – 5,59 дитини на кожну жінку); в Кенії в середньому жінка народжує ві-

сім дітей. Для більшості країн Азії, Північної та Південної Америки характерний середній рівень народжуваності (3,32 дитини на жінку). Країни Азії та на Близького Сходу (Афганістан, Ірак, Ємен, Лаос, Пакистан, Саудівська Аравія, Сирія, Таджикистан) характеризуються не менш високими показниками народжуваності (4,7 дитини на жінку) [13].

Проведене дослідження світових тенденцій зміни СКН привернуло увагу до регіональних особливостей динаміки народжуваності жінками репродуктивного віку в Україні (рис. 3).

Так, у 2010 році спостерігалися розбіжності сумарного коефіцієнта народжуваності в межах від 1,2 у Рівненській області до 2 – у Полтавській області. До регіонів із низьким показником народжуваності дітей одною жінкою протягом усього життя слід віднести також Дніпропетровську, Закарпатську, Кіровоградську, Одеську, Тернопільську, Хмельницьку та Чернігівську області. Найвищим рівень означеного показника зберігався у Вінницькій, Житомирській та Херсонській областях. У 2000 році СКН, опустившись до 1,1, досяг свого історичного мінімуму на території України. Починаючи з 2003 року цей показник почав зростати (що пов'язано в основному зі сприятливою віковою структурою населення), збільшився у порівнянні з 2000 роком на 45,5% і у 2010 році становив близько 1,6 дитини, проте рівень народжуваності, як і раніше, далекий від позначки простого відтворення – 2,1–2,2 дитини на одну жінку репродуктивного віку.

Однак, хоча сумарний показник народжуваності на 23,7% є вищим рівня 2001 року, необхідно визнати, що Україна поки що не вийшла з так званої пастки низької народжуваності. Спеціальні соціально-демографічні обстеження виявили, що молодь здебільшого зорієнтована на малодітну сім'ю, і це не дає підстав сподіватися на збереження в майбутньому темпів підвищення народжуваності, які спостері-

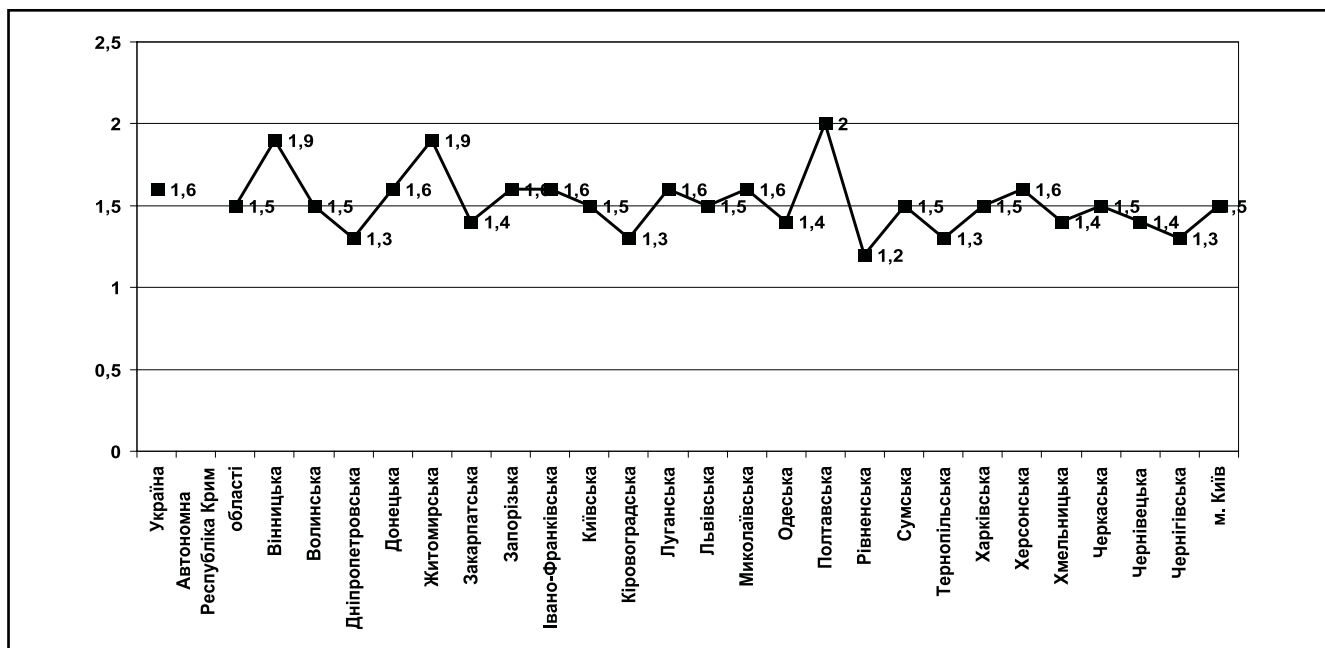

Рисунок 3. Сумарний коефіцієнт народжуваності населення в Україні в регіональному розрізі (2010)

гаються сьогодні. Труднощі поєднання материнства та професійної зайнятості залишаються актуальною проблемою, вирішення якої сприяло б позитивним змінам у дітородній поведінці [14, с. 55–56].

Акцентуючи увагу на визначальній ролі зниження дітонародження в структурі української депопуляції, варто відзначити і вкрай несприятливу динаміку щодо смертності немовлят. Відносно високий, за розрахунками розвинених країн, рівень смертності немовлят в Україні веде до загроз відтворення населення. Окрім того, смертність дітей віком до одного року є одним із найбільш чутливих індикаторів ступеня соціально-економічного розвитку та соціальної безпеки суспільства, що акумулює в собі рівень освіти і культури, стан навколишнього середовища, ефективність профілактичних заходів, рівень доступності та якості медичної допомоги, розподіл соціальних і матеріальних благ у суспільстві. Життєздатність новонароджених найсильніше реагує на зрушення у медичному обслуговуванні та санітарній ситуації у країні. Зміни рівня життя, якості харчування населення впливають на рівень смертності немовлят через стан здоров'я, рівень життя і якість харчування їх батьків.

За даними МОЗ, максимальні значення показника смертності немовлят спостерігалися у 1993–1995 роках, коли ці показники сягали відповідно 14,9% – 14,5% – 14,7%. З 1997 року означилася стійка тенденція до зниження смертності цієї вікової групи. У 2010 році рівень смертності дітей у віці до одного року становив 9,1%, проте ця цифра залишається занадто високою в порівнянні з показниками у країнах ЄС, де вона становить 3,8–5,2.

Зауважимо, що, незважаючи на зменшення рівня смертності новонароджених в Україні у 2010 році у порівнянні з 2000 роком на 23,5%, в оцінюванні регіональних змін досліджуваного показника спостерігаються значні розбіжності.

Так, м. Київ відноситься до територій із найнижчим рівнем смертності новонароджених, як і Київська, Полтавська, Хмельницька, Чернівецька області (коефіцієнт смертності немовлят становив відповідно 7,3; 7; 6,1; 7,5; 8,2 на 1000 народжених). Зазначимо, що середнє відхилення коефіцієнта смертності новонароджених від загальноукраїнського показника по Україні у 2010 році (9,1) становило 1,5% (рис. 4).

До регіонів із вищим рівнем смертності новонароджених слід віднести: Донецьку, Закарпатську, Кіровоградську, Івано-Франківську, Запорізьку, Черкаську, Дніпропетровську, Луганську, Херсонську та Сумську області, рівень смертності новонароджених в яких коливався від 12 до 9,3 пункта, що нижче показника по Україні в середньому на 1,51%.

Ризик смерті немовлят найбільш високий у перші 28 днів життя. На першому місяці життя помирає близько 60% немовлят, і у причинах смерті переважають так звані ендогенні причини, які обумовлені незалежними від зовнішнього середовища факторами (нежиттєздатність плоду, що пов'язана зі станом здоров'я матері, патологічним перебігом вагітності та пологів, вадами розвитку плоду, несумісними з життям, та ін.). У зв'язку з цим в експертній оцінці неонатальної смертності найбільш важким залишається питання запобігання смерті, при цьому структура смертності дітей першого року життя за причинами смерті за останні десять років зазнала незначних змін. Як і в попередні роки, перше місце займали окремі стани, які виникають у перинатальному періоді; на другому – природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії; третє рангове місце посіли зовнішні причини смертності.

Слід зазначити, що одним з індикаторів безпеки відтворення населення, наслідком процесів його депопуляції та низького рівня дітонародження є ризики зростання темпів старіння населення, які притаманні розвитку європейського

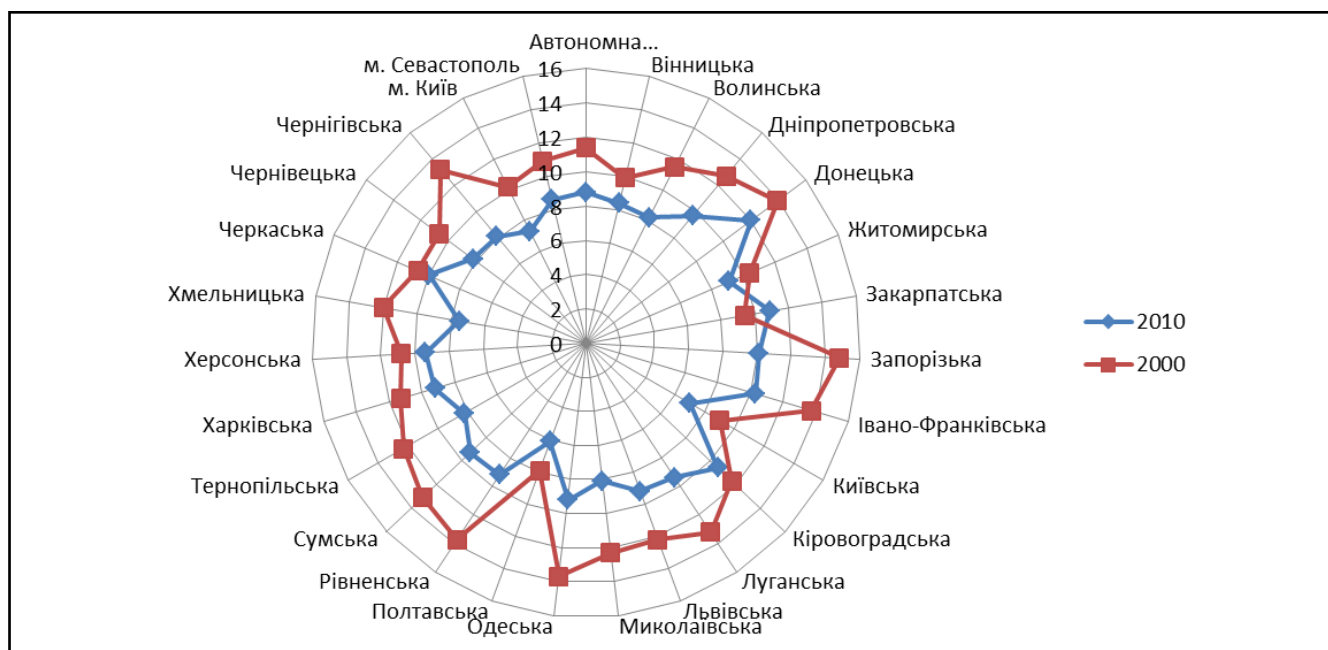

Рисунок 4. Ранжування регіонів України за рівнем смертності немовлят (2000, 2010)

суспільства в цілому і Україні зокрема. Так, середній вік українців на початок 2011 року становив 40,3 року (причому середній вік жінки на п'ять років випереджає показник середнього віку чоловіків – 42,7 проти 37,5, показник людей похилого віку становив 11,7%), а група людей похилого віку в Україні становила 15,3%.

Все ще загрозливою залишається тенденція невпинного скорочення середньої тривалості життя (за очікуваної тривалості життя у 1990 році 70,5 року в 2000 році цей показник становив 67,9, а у 2009 році – 69,2. Разом із тим у 2010 році спостерігається деяке покращення ситуації – тривалість життя зросла майже до рівня 1990 року і становила 70,4 року. Зниження відбувається здебільшого внаслідок скорочення тривалості життя чоловіків, оскільки для жінок цей показник коливається лише у межах 2–3 роки. У 2009 році середня очікувана тривалість життя чоловіків становила 65,28 року, а жінок – 75,5 [15, с. 384–385]. Порівнюючи середню очікувану тривалість життя населення при народженні, зазначимо, що у США цей показник становить 78 років (75 та 80), в Європі – 75 років (71 і 79), в Японії – 82 роки (78 і 85). Гендерний розрив у показниках середньої очікуваної тривалості життя, що в розвинених країнах становить близько 6–7 років, в Україні досягає 12 років [16, с. 205].

Окрім того, результати дослідження показали, що частка осіб у віці 60 чи 65 років, які досягли та перетнули перший поріг старості, у загальній чисельності населення зросла у порівнянні з 2000 роком на 4,7% і становила 24,7%. За прогнозами експертів, до 2050 року кількість людей старше 60 років становитиме 32% від усього населення України. Тоді як кількість працездатного населення становитиме всього половину від загальної кількості громадян [17].

Оцінка регіональних диспропорцій та небезпек старіння населення дозволила виявити регіони з найвищою часткою

осіб старшого віку, серед яких Вінницька, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Черкаська та Чернігівська області (26,4; 27; 26,8; 26,6; 26,8; 27,4; 29,1% відповідно). До регіонів із найнижчою часткою осіб старшого віку можна віднести Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Одеську, Рівненську, Тернопільську, Чернівецьку області та м. Київ (20,8; 19,1; 21,7; 22,4; 23,6; 19,9; 23,8; 22,1; 22% відповідно). Виявлені регіональні розбіжності свідчать про наявність проблем прискореного старіння населення України, наслідками виникнення яких є соціально-гігієнічні фактори ризику розвитку віково-залежних захворювань, стан здоров'я та незадоволені потреби у різних видах медико-соціальної допомоги людей похилого віку.

Проведена оцінка тенденцій зміни індикаторів безпеки відтворення населення у регіональному розрізі свідчить про необхідність комбінаційного групування регіонів України за рівнем депопуляції, сумарним коефіцієнтом народжуваності, коефіцієнтом смертності немовлят та коефіцієнтом старіння населення з метою виявлення відносних регіональних аспектів депопуляції та врахування частки групи областей у загальній зміні індикатора (див. табл.).

Проведене групування показує, що в 2010 році відбулися такі зрушення у системі безпеки відтворення населення:

– у 22,7% регіонів України (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Одеська області, Автономна Республіка Крим, м. Київ) відзначається високий рівень депопуляції населення, який коливається в межах від 1,7–2,14. Варто зауважити, що більша частина регіонів (55,5%), зокрема Кіровоградська, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Вінницька, Миколаївська, Житомирська, Хмельницька, Київська, Чернігівська, Сумська, Луганська, Полтавська, Донецька, Черкаська

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Комбінаційне групування регіонів України за рівнем депопуляції, сумарним коефіцієнтом народжуваності, коефіцієнтом смертності немовлят та коефіцієнтом старіння населення у 2010 році

Рівень депопуляції населення								
Рівень показника	Межі інтервалів	Комбінаційне групування регіонів відповідно до меж інтервалів		Ук-раїна	Рівень показника	Межі інтервалів	Комбінаційне групування регіонів відносно загальноукраїнського показника	
		області	% до підсумку				області	% до підсумку
Високий	1,7–2,14	Чернігівська, Сумська, Луганська, Полтавська, Донецька, Черкаська	22,7	1,4	Вище середнього	1,4–2,14	Кіровоградська, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Вінницька, Миколаївська, Житомирська, Хмельницька, Київська, Чернігівська, Сумська, Луганська, Полтавська, Донецька, Черкаська	55,6
Середній	1,26–1,7	Кіровоградська, Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Вінницька, Миколаївська, Житомирська, Хмельницька, Київська, Херсонська, Тернопільська, м. Севастополь	44,0		Нижче середнього	0,82–1,4	Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Одеська, Автономна Республіка Крим, Херсонська, Тернопільська, м. Севастополь, м. Київ	44,4
Низький	0,82–1,26	Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Одеська, Автономна Республіка Крим, м. Київ	33,3					
Сумарний коефіцієнт народжуваності								
Високий	1,73–2,00	Рівненська, Волинська, Закарпатська	11,1	1,6				
Середній	1,47–1,73	Автономна Республіка Крим, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Одеська, Хмельницька, Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, м. Севастополь	55,5		Вище середнього	1,60–2,00	Рівненська, Волинська, Закарпатська, Автономна Республіка Крим, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Одеська, Хмельницька	37,0
Низький	1,20–1,47	Запорізька, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Донецька, Луганська, Харківська, м. Київ, Сумська	33,3		Нижче середнього	1,20–1,60	Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, м. Севастополь, Запорізька, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Донецька, Луганська, Харківська, м. Київ, Сумська	63,0
Коефіцієнт смертності немовлят								
Високий	10,03–20,00	Донецька, Закарпатська, Кіровоградська, Івано-Франківська, Донецька, Закарпатська, Кіровоградська, Івано-Франківська	14,8	9,1				
Середній	8,07–10,03	Запорізька, Черкаська, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Сумська, Львівська, Одеська, Рівненська, Харківська, Житомирська, Автономна Республіка Крим	44,4		Вище середнього	9,1–20,00	Донецька, Закарпатська, Кіровоградська, Івано-Франківська, Запорізька, Черкаська, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Сумська, Львівська, Одеська, Рівненська, Харківська, Житомирська	55,6
Низький	6,10–8,07	м. Севастополь, Вінницька, Волинська, Тернопільська, Чернівецька, Миколаївська, Чернігівська, Хмельницька, м. Київ, Київська, Полтавська	40,07		Нижче середнього	6,1–9,1	Автономна Республіка Крим, м. Севастополь, Вінницька, Волинська, Тернопільська, Чернівецька, Миколаївська, Чернігівська, Хмельницька, м. Київ, Київська, Полтавська	44,4
Коефіцієнт старіння населення								
Високий	25,77–29,10	Чернігівська, Черкаська, Донецька, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Луганська, Вінницька, м. Севастополь, Запорізька	37,0	24,7				
Середній	22,43–25,77	Хмельницька, Харківська, Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Автономна Республіка Крим, Миколаївська, Херсонська, Тернопільська, Одеська	37,0		Вище середнього	24,7–29,1	Чернігівська, Черкаська, Донецька, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Луганська, Вінницька, м. Севастополь, Запорізька, Хмельницька, Харківська, Дніпропетровська, Житомирська	51,9
Низький	19,10–22,43	Львівська, Чернівецька, м. Київ, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Закарпатська	26,0		Нижче середнього	19,1–24,7	Київська, Автономна Республіка Крим, Миколаївська, Херсонська, Тернопільська, Одеська, Львівська, Чернівецька, м. Київ, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська, Закарпатська	48,1

області, зберігають негативні тенденції переважаючої депопуляції населення у порівнянні із загальноукраїнським показником (1,4);

– 33,3% регіонів (Запорізька, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Донецька, Луганська, Харківська, м. Київ, Сумська області) мають найнижчий показник дітонародження. При цьому у 63% регіонів (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, м. Севастополь, Запорізька, Полтавська, Черкаська, Чернігівська, Донецька, Луганська, Харківська, м. Київ, Сумська.) він нижчий від загальноукраїнського показника (1,6);

– Донецька, Закарпатська, Кіровоградська, Івано-Франківська становили 14,8% областей із найвищим рівнем смертності немовлят та 55,6% областей (Донецька, Закарпатська, Кіровоградська, Івано-Франківська, Запорізька, Черкаська, Дніпропетровська, Луганська, Херсонська, Сумська, Львівська, Одеська, Рівненська, Харківська, Житомирська) перевищили загальноукраїнське значення показника (9,1);

– відносно високий коефіцієнт старіння населення (25,7–29,1) притаманний 37% регіонів України, серед яких Чернігівська, Черкаська, Донецька, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Луганська, Вінницька та Запорізька області, м. Севастополь. При цьому високим відхиленням від загальноукраїнського показника було охоплено 51,9% регіонів (Чернігівську, Черкаську, Донецьку, Кіровоградську, Полтавську, Сумську, Луганську, Вінницьку, Запорізьку, Хмельницьку, Харківську, Дніпропетровську, Житомирську області та м. Севастополь).

Висновки

Вищезазначені демографічні небезпеки відтворення населення дозволили виявити ризики зростання демографічного навантаження на працездатне населення, що тісно пов'язані з проблемою демографічного старіння. Слід зауважити, що демографічне навантаження може мати різне значення: позитивне – коли навантаження дітьми перевищує навантаження особами похилого віку і, навпаки, вкрай негативне – в разі переважаючого навантаження особами старше працездатного віку. При цьому сума навантажень дітьми і людьми похилого утворює загальне демографічне навантаження.

Окрім того, виявлені розбіжності у рівнях депопуляції населення свідчать про те, що основними небезпеками відтворення населення означених територій окрім екологічного забруднення, високого рівня безробіття, посилення розшарування населення за рівнем доходів, міграції залишаються і соціально-економічні ризики прямої дії (зростання кількості пізніх шлюбів, розлучень, дитячої смертності тощо) та ризики опосередкованої дії (зниження життєвого рівня, зростання злочинності тощо). Поряд і цим ризиками сучасної дітородної поведінки є розширення кола прихильників «добровільної бездітності» (або чайлдфрі); відкладання народження дитини, зумовлене як очікуванням сприятливіших зовнішніх обставин

(як то соціально-політична стабільність у країні, поліпшення ситуації щодо медичного обслуговування, соціального захисту материнства та дитинства тощо), так і прагненням перед народженням дитини покращити матеріально-фінансове становище сім'ї, створити належні житлові умови, зайняти прийнятну соціальну позицію, що, у свою чергу, впливає на формування нової моделі народжуваності, характеристиками якої «постарішання» материнства, поживлення дітородної активності жінок середнього та старшого дітородного віку. Додамо також, що тривале збереження такого рівня народжуваності виснажує демографічний потенціал країни, знижує рівень безпеки відтворення трудового потенціалу, передбачає формування ризиків деформації сімейної структури населення та руйнує систему соціальної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Иванов В.Н. Федерализм и безопасность государства / В.Н. Иванов // «СОЦИС». – 2004. – №6. – С. 5–12.
2. Кузнецов В.Н. Геокультура: основы геокультурной динамики безопасности в мире XXI / В.Н. Кузнецов. – М., «Политинформ», 2003. – С. 45–49.
3. Теслюк Р. Чинники здоров'я населення (регіональні аспекти) / Р. Теслюк // Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія геогр. Вип. 35. – 2008. – С. 323–328.
4. Шевич Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу: регіональний аналіз і прогноз. – Львів, 2003. – 489 с.
5. Трудовий потенціал Кіровоградської області: стан та перспективи розвитку: [колективна монографія] / За ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: ВАТ «Кіровоградське видавництво», 2008. – 304 с.
6. Мішковець Л.В. Фактори формування та розвитку трудового потенціалу підприємств АПК Одеської області / Л.В. Мішковець // Економіка харчової промисловості. – 2010. – №1 (5). – С. 46–49.
7. Гринкевич С.С. Мегафактори і мезофактори формування і використання трудового потенціалу в умовах активізації глобалізаційних процесів / С.С. Гринкевич / Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки» – 2012. – Вип. 1(11). – С. 103–104.
8. The World Population Prospects: The 2010 Revision // Режим доступу: <http://esa.un.org/unpd/wpp>
9. Ніколайчук М.В., Курій Л.О. Демографічні аспекти відтворення людського потенціалу регіонів України // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: [зб. наук. праць] / НАНУ, ІРД НАНУ. – Львів, 2009. – Вип. 6(80). – С. 377–382.
10. Статистичний збірник «Регіони України» / За редакцією Осауленко О.Г.: Державна служба статистики України, Част. I. – 2011. – С. 107–110.
11. Сумарний коефіцієнт народжуваності (СКН) виступає сумою повікових коефіцієнтів народжуваності і характеризує середню кількість дітей, що народить жінка умовного покоління протягом репродуктивного віку (15–49 років) передбачало дотримання 2 гіпотетичних умов: збереження тієї ж інтенсивності повікової народжуваності, яка спостерігалася в рік, для якого розраховується цей показник; передбачається, що всі жінки умовного покоління залишаться в живих до кінця репродуктивного періоду.

12. Географія та туризм // Сайт оновлено 29.07.2009 р. / Режим доступу: http://atisavia.kiev.ua/post/show/u_demograf_zagalnoviznano

13. Лопух І. ООН: біла раса вироджується // Ірина Лопух «Експрес». – №47 (5720) 5–12 травня 2011 р. / Режим доступу: <http://www.vol-foto.inf.ua/pagesi/istomist/statti/2011rik/dm110505/t110508/bilarasa.htm>

14. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів / Монографія. – К.: АДЕФ-Україна 2008. – 55 с.

15. Степура Т.М. Демографічна основа формування людського потенціалу України / Т.М. Степура, І.І. Дідович / Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.17. – С. 384–385.

16. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця (та ін.). – К.: Вид-во НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

17. Українці продовжують безнадійно старіти // Українська правда / Сайт оновлено 11.07.2011 р. / Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/07/11/291391/>

Т.М. БУЛАХ,
к.е.н., доцент, КНУКіМ,
Л.О. ПЛАХОТНІКОВА,
к.е.н., доцент, НАКККіМ

Комплексна оцінка соціальної інфраструктури села

У статті проведена комплексна оцінка основних проблем соціальної інфраструктури села в сучасних умовах та запропоновано шляхи їх подолання. Основну увагу звернуто на проблеми соціальної реалізації молоді на селі.

Ключові слова: соціальний розвиток села, соціальна інфраструктура, побутове обслуговування, медичне обслуговування, торгове обслуговування, навчально-освітні заклади, соціально-культурна сфера.

В статье проведена комплексная оценка основных проблем социальной инфраструктуры села в современных условиях и предложены пути их преодоления. Основное внимание обращено на проблемы социальной реализации молодежи на селе.

Ключевые слова: социальное развитие села, социальная инфраструктура, бытовое обслуживание, медицинское обслуживание, торговое обслуживание, учебно-образовательные заведения, социально-культурная сфера.

The article carried kompleksna score major problems of social infrastructure in rural areas in modern conditions and the ways to overcome them. Special attention is paid to the social problems of young people in rural areas.

Keywords: social rural development, social infrastructure and public services, health services, commercial services, educational institutions, social and cultural sphere.

Постановка проблеми. Реформування аграрного сектору економіки внесло корективи в розвиток як сільськогосподарського виробництва, так і села в цілому. Реструктуризаційні процеси, що відбулися у сільськогосподарських підприємствах, призвели здебільшого до згортання їх соціальної діяльності. В умовах обмежених можливостей місцевих органів влади у формуванні доходів бюджету для зрівноваження негативних наслідків цієї проблеми це сприяло дегра-

дації соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Збереження зазначених тенденцій у соціальному розвитку ставить під загрозу розвиток аграрного сектору та інших сфер економічної діяльності на селі, збереження соціальної стабільності серед селян та його економічний розвиток в цілому. Саме це зумовлює актуальність даної публікації.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. У країнах із розвинутою ринковою економікою приділяється велика увага розвитку соціальної інфраструктури села. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили такі відомі вітчизняні вчені, як С. Гудзинський, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Хвесик, В. Юрчишин, К. Якуба; зарубіжні – Л. Ван Деоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч та багато інших. Однак в Україні ця проблема потребує подальшого дослідження.

Метою статті є комплексне оцінювання проблем соціальної інфраструктури села та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Нині більшість сільських населених пунктів не в змозі забезпечити своїм жителям необхідний перелік базових послуг, таким чином формуючи меншу привабливість для проживання. Тому насамперед необхідно забезпечити припинення деградації об'єктів соціальної інфраструктури, оскільки мережа підприємств, установ та організацій соціальної сфери села скорочується, їхня матеріальна база зношується як фізично, так і морально, коло сіл, жителі яких не можуть отримати найнеобхідніших послуг за місцем проживання, розширюється.

Зазначені проблеми щодо забезпечення умов соціальних потреб сільського населення мають місце по всій сільській території України і потребують комплексної оцінки.

1. Побутове обслуговування

Загострення кризових явищ в національній економіці в умовах переходу до ринку завдали суттєвої шкоди системі